

DƏRGİDƏ KİTAB

Tomas TRANSTRÖMER

Səlim Babullaog lunun tərcüməsində

Tomas Yosta Tranströmer /Tomas Gösta Tranströmer XX əsr böyük İsveç şairidir. 1931-ci ildə, aprelin 15-də anadan olub. "17 şeir" (1954), "Yoldakı sirlər" (1958), "Natamam göy üzü" (1962), "Səslər və izlər" (1966), "Qaranlıqda görmək" (1970), "Cığırılar" (1973), "Həqiqətin divarı" (1978), "Vəhşi meydan" (1983), "Ölülərə və dirilərə" (1989), "Matəm qondolası" (1996), "Böyük sirr" (2004), "Xatirələr mənə baxır" (1993) kimi 12 şeir toplusu və nəsr kitabının müəllifidir. Tranströmer, eyni zamanda tanınmış tərcüməçidir; tərcüməçilik fəaliyyətində fransız sürrealistlərindən, əsasən də A.Bretondan İsveç dilinə elədiyi tərcümələrin xüsusi yeri var.

Yaradıcılığı boyu Neyştadt ədəbiyyat ödülü, Petrarka poeziya ödülü (1981), Albert Bonniyer mükafatı (1983), Şimal Ölkələri Şurasının mükafatı (1990), Struqa Poeziya gecələrinin Qızıl Çələngi (2003) və başqa bir çox nüfuzlu ədəbiyyat mükafatlarını alan Tomas Tranströmer 2011-ci ildə "lakonik, yarı şəffaf və reallığa yeni gözlə baxmağa imkan verən obrazlara, poeziyaya görə" formulu ilə Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülüb.

İsveçdə mənası "qırğı", "sar" olan "vraken" təxəllüsünü qazanan Tranströmerin ən əsas yaradıcı məziyyəti hadisələrə yaxınlıqla yanaşı, quş uçuşu yüksəkliyindən baxa bilməsidir.

Tranströmerin mistisizmi həm təbiəti, həm də insan psixologiyasını diqqətli müşahidədən doğur. O öz şeirlərini müdriklik qəlpələri kimi, didaktika kimi təqdim etmir, o, konkret reallıqdan çıxış edir və daha böyük, üst qatdakı vəziyyətə üz tutur.

"Gardian" qəzeti onun haqqında yazırdı ki, şüurun müxtəlif səviyyələri arasında var-gəl eləmək, yuxular – bütün bunlar şairi nişan verir: "Bu onun ərazisidir. Onun şeirləri şüurun insanlara sirli xidməti zamanı fəvqəladə dərəcədə ədalətli izahlardır. Tranströmerin şeirlərini oxuyanda sanki hansısa bilmədiyiniz dördölçülü fəzaya düşürsən..."

Tomas Tranströmer adı bu gün İsveç yaradıcı təfəkkürünü dar milli çərçivədən ümumdünya miqyasına çıxaran A.Strindberq, E.Svedenborq və İ.Berqman kimi məşhur həmyerliləri ilə yanaşı çəkilir.

Həkim-psixoloq təhsili alan Tranströmer öz itxisası üzrə əvvəl yeniyetmələr üçün islah

müəssisəsində, sonradan isə iş başında ciddi, bəzən sağalmaz yaralar almış insanların reabilitasiya mərkəzində çalışıb. Peşəkar pianoçudur. 1990-cı ilin əvvəllərində keçirdiyi ağır insult səbəbi ilə bədənin sağ tərəfi iflic olub, nitq qabiliyyətini itirib. Sol əli ilə yazmağa və müasir qərb bəstəkarlarının məxsusi ona görə və "sol əl üçün" yazdıqları fortepiano bəstələrini ifa etməyə başlayıb.

Son bir neçə il xaricində, demək olar, bütün ömrü boyu xanımı Monika ilə Vesterosda yaşayan Tomas Tranströmer 2015-ci ilin mart ayının 26-da vəfat edib.

"Xatirələr mənə baxır" kitabından (1993) esselər və müsahibə

XALQ MƏKTƏBİ

"Katarina Norra" xalq məktəbində oxumağa başladım və ilk müəlliməm hər gün paltar dəyişən, zərif və subay xanım freken R. oldu. Şənbənin son saati hər bir uşağa karamel verirdilərsə də, müəlliməmiz nadir hallarda sərt olmaya bilirdi, gah uşaqların yumşaq yerinə vurur, gah da saçlarından tutub dartırdı, anam müəlliməydi deyə, bircə mənə dəymirdi.

Birinci yarımildə əsas işim parta arxasında sakit oturmaqdan ibarət idi. Oxumağı, yazmağı bildirdim artıq. Eləcə oturur, rəngli kağızlardan nəşə kəsirdim, nə kəsdiyim yadımda deyil.

Məncə, məktəbin ilk ili sonradan sərtləşdisə də, dostluq ab-havasında keçdi. Nizam-intizam pozulanda, nəşə başqa cür olanda frekenin də qanı qaralardı. Ucadan danışmaq olmazdı, amma əfəllik də işə yaramırdı. Əzbərləməyin çətin olduğunu da bürüzə vermək olmazdı. Ümumiyyətlə, göz-lənilməz hər şey yersizdi. Qorxu və utanc hissinə görə özünü isladan qızıcıqaz da qarşılıq olaraq şəfqət gözləyə bilməzdi.

Dediyim kimi, müəllim oğluydum deyə, mənə dəymirdilər. Amma bu eyham və təhdidlərin doğurduğu məyus əhval-ruhiyyəni hiss edirdim. Arxada qırğıburun baş müəllim hərlənirdi, təhlükəli biri idi. Ən qorxulusu isə bizə xüsusi

hallarda xatırladılan islah müəssisəsinə düşmək idi. Bunu təhlükə hesab etməsəm də, məsələnin özü ikrah doğururdu. İslah müəssisəsinin necə bir yer olduğunu asanlıqla təsəvvür edirdim, xüsusən ona görə ki, bu müəssisənin adını eşitmişdim – Skrubba*, mişar və rəndə ilə anımsanırdı təsəvvürümdə.

Ora düşənlərin hər gün işgəncə gördükləri məndə şübhə doğurmurdu. Belə çıxır ki, mənim dünya ilə bağlı təsəvvürümdə böyüklərin balacalara yaramaz davranışlarına görə hətta ölüncəyə qədər işgəncə verdikləri bir yer mövcuddu. Bu dəhşətliydisə də belə, başqa cür mümkün deyildi. Əgər dələduzluq etmişənsə, onda...

Yadımdadır, bir oğlanı islah müəssisəsinə aparmışdılar, bir il sonra geri dönəndə onun ölüb xortdadığını düşünürdüm.

Ən real təhlükə təxliyyə idi. Müharibənin ilk illərində bütün böyük şəhərlərdən məktəblilərin təxliyyə planı hazırlanmışdı. Anam pozulmayan mürəkkəblə bütün döşəkağıllarına və hər yere “Tranströmer” soyadını yazmışdı. İndi yalnız bir sual qalırdı: məni şəhərdən anam və onun sinfi ilə bərabər təxliyyə edəcəkdilər, ya “Katarina Norra” məktəbindəki sinfimizlə, yəni freken R.lə çıxaracaqdılar? Sonuncudan şübhələnirdim.

Təxliyyədən qurtuldum. Məktəb həyatı davam edirdi. Afrika, sualtı dünya, orta əsrlər və həqiqətən, məni maraqlandıran bu kimi şeylərə baş vurmaq üçün dərs gününün bitməsinə daim səbirsizliklə gözləyirdim. Məktəbdə məni özünə çəkən yeganə şey lövhələrdi. Onlardan ötrü ürəyim gedirdi. Ən böyük xoşbəxtlik freken R. ilə yardımçı otağa getmək və oradan üzərində hər hansı rəsm olan sürtülmüş bir karton gətirmək idi. Belə vaxtlarda orada asılmış digər lövhələrə gözücü da olsa, baxmaq imkanım yaranırdı. Evdə öz bacardığım kimi mən də lövhələr düzəltmişdim.

Sınıf yoldaşlarımla mənim həyatım arasındakı əsas fərq bu idi ki, mən atamın kim olduğunu deyə bilmir, onu təqdim edə bilmirdim. Şagirdlərin çoxu fəhlə ailəsindən çıxmışdı və bu ailələrdə boşanma nadir hadisə idi. Ailəmdə hər hansı qəribəliyin olduğunu söyləməklə riyakarlıq etmək istəmirdim. Hətta öz qarşımda belə. Yox, mənim də atam var,

* İsveçdə yer adı

olsun ildə bir dəfə, amma mən də onunla görüşürəm (adətən, Yeni il, Mövlud öncəsi), müharibə vaxtı onun taleyi ilə maraqlanırdım, məsələn, o, bir müddət topçu katerində xidmət eləmişdi və oradan mənə məzəli məktub da yazmışdı və sair və ilaxır. Həmin məktubu böyük məmnuniyyətlə hamıya göstərirdim, amma münasib şərait yaranmamışdı.

Təşviş keçirdiyim anı xatırlayıram. İki gün dərsi buraxmışdım, məktəbə gedəndə isə bir tanışım freken R.-in, daha doğrusu, onu əvəz edən başqa bir müəllimənin atam olmadığına görə mənə sataşmamalarını sinifdən xahiş etdiyini söylədi. Başqa sözlə, mənə yazıqları gəlməliydi. Bunu eşidəndə təlaşlandım, görünür, tam normal biri deyildim. Qıpqırmızı qızardım və söhbəti dəyişdim.

Başqalarından fərqli hesab edilərəm deyə, qorxunc təhlükə hissi duyurdum, həm də ona görə ki, qəlbimin dərinliyində mən də özüm barədə eyni qənaətdəydim. Heç bir adi oğlan uşağının ağına gəlməyən maraqlarım vardı. Rəsm dərnəyinə gedir, sualtı səhnələr – balıqlar, dəniz kirpirləri, yengəclər, ilbizlər çəkirdim. Bir dəfə freken uca səslə qeyd elədi ki, olduqca “özünəməxsus” şeylər çəkirəm və mən yenə təşviş hissi keçirdim. Hissiz böyüklər vardı ki, işi-gücü məni əcaib biri kimi təqdim etməkdə. Yoldaşları mənə daha böyük səbirlə yanaşırdılar. Könüllərincə deyildimsə də, məni incitmirdilər.

Məndən beş dəfə güclü, qarasaç Xasse ilk dərs ilində hər tənəffüsdə məni arxası üstə yerə yıxırdı, vərdiş eləmişdi. Əvvəl-əvvəl var gücümlə müqavimət göstərsəm də, sonradan heç nə edə bilmirdim, o hər dəfə qalib ədası ilə kürəyimi yerə vururdu. Axır ki, onu həvəsdən salacaq bir yol tapdım, bütünlüklə süstləşir, heç nə etmirdim. O yaxınlaşar-yaxınlaşmaz elə görkəm alırdım ki, sanki harasa uçmuşam, onun qarşısındakı isə cəsəddir, cansız, heysiz əsgəri parçası, nə qədər istəsə, təpikləyə bilərdi. Bir gün, nəhayət ki, o bezdi.

Hərdən fikirləşirəm, bu heysiz-həvəssiz əsgəri parçasına çevrilmək üsulu mənim sonrakı həyatıma necə təsir edə bilərdi? Ləyaqət hissini saxlamaqla məğlub olmaq sənəti. Görəsən, bu üsula tez-tez əl atmadım ki? Bəzən işə yaradı, bəzən isə yox.

KİTABXANA

Qırkıncı ildə tikildi Vətəndaş evi. Söderin mərkəzində böyük bir klubdu, eyni zamanda işıqlı, ümidverici, müasir, "funksional" bir bina. Yaşadığımız evdən ora ayaqla beş dəqiqəlik yoldu.

Vətəndaş evində bütün digər şeylərdən başqa hamı üçün açıq olan hovuz və şəhər kitabxanası yerləşirdi. Bir başında uşaqlar, o birində böyükklər üçün oxu zalı vardı. Təbii səbəblərdən mən uşaq zalına aiddim və ilk başda oradakı kitablar mənə tamamilə bəs eləyirdi. Ən vacibi Bremin "Heyvanların həyatı"ydı.

Az qala hər gün qaça-qaça baş çəkirdim kitabxanaya. Əngəlsiz də ötüşmərdü. Olurdu ki, bəzən kitabxanaçıların mənə üçün uyğun saymadıqları kitabları seçirdim. Məsələn, Knut Holmbun dəhşətli təfərrüatlarla dolu sənədli "Səhra yanır" əsərini.

– Sifariş kimindir?

– Mənəm...

– Yox, yox, olmaz...

– Mən...

– Atana de, kitabın dalınca özü gəlsin.

Lap pisi böyükklər üçün zala girməyə cəhd edəndə baş verdi. Girişdəcə qabağımı kəsdilər.

– Neçə yaşın var?

– On bir.

– Sənə burdan kitab götürmək olmaz. Bir neçə ildən sonra gələrsən.

– Amma mənə lazım olan kitab yalnız burdadır.

– Nə kitabdı elə?

– "Skandinav heyvan aləminin köç tarixi". Ekmanındır, – oyunu uduzduğumu anlayaraq boğuş səslə əlavə elədim.

Məni içəri buraxmadılar. Qəzəbdən pul kimi qızarmışdım. O qadını heç vaxt bağışlamayacam.

Elə o vaxt susqun dayım Elof qarışdı işə. Öz oxucu biletini mənə verdi və tapşırırdı ki, kitabları onun üçün götürdüyümü söyləyim. İndi böyükklər üçün zala girə bilərdim.

Hovuza bitişik idi zal. Girişdə havaçəkənlərdən sovrulan buxarı. Xlor iyini hiss eləyir, hovuzdakıların danışığı səslərinin əks-sədasını eşidirdin. Adətən, hovuzların akustikası əla olur. Bir sözlə, əsl bayramdı: sağlamlıq və kitab məbədi yanaşıydı.

Uzun illər Vətəndaş evindəki kitabxana filialına sadıq qaldım. Hesab edirdim ki, bura Sveavegendəki ab-havası ağır, kəsif iyli, xlor qoxusu və əks-sədadən məhrum mərkəzi kitabxanadan qat-qat yaxşıdır. Orada kitabların da ətri başqa cürdü, adamın başını ağrıdırdı.

Kitab qəfəsələrinə azad giriş əldə edəndən sonra xüsusi ədəbiyyatın öyrənilməsinə baş vurdum. Bədii ədəbiyyatı taleyin ixtiyarına buraxdım. Eynən iqtisadiyyat və cəmiyyət kimi. Tarix məni özünə çəkir, tibb isə qorxudurdu.

Ən sevdiyim sahə coğrafiya idi. Xüsusən Afrika ilə bağlı kitablar olan zəngin rəflər. Bəzi adlar indiyəcən yadımdadır: "Maunt Elqon ətrafında", "Xötoryetdən olan oğlan Afrikada", "Səhralardan qaralamalar"... Maraqlıdır, görəsən, bir vaxtlar rəfləri dolduran həmin kitablardan nəşə qalıb?!

Albert Şveytser adlı bir nəfər "Bakirə meşə ilə su arasında" kimi məzəli adı olan bir kitab yazmışdı. Məzmunu əsasən həyat haqqında düşüncələrdən ibarət idi. Amma Şveytser öz missioner mərkəzində sakitcə oturur və heç yerə tərənəmirdi, deməli, əsl kaşif deyildi. Məsələn, kilometrərlə yol ölçmüş (niyə?) Yosta Muberc kimi; özü də Niger və Çadda, o uzaq və naməlum diyarlarda ki, kitabxanada bu yerlər haqqında hər hansı başqa kitab yox idi. Bizdə daha çox Tanqanika və Keniyanı, keçmiş İsveç məntəqələrini sevirdilər. Gəmidə Nil ilə üzəuşağı Südd bölgəsinə və geri səfər edən turistlərdi kitab yazanlar. Amma onların heç biri nə Sudana getmiş, nə də Kordofan və Darfura ayaqları dəymişdi. Portuqal müstəmləkələri olan Anqola və Mozambik də naməlum və Afrika rəflərində üzərlərindən sükutla keçilən bölgələrdi ki, bu da onları daha cəlbədicə eləyirdi.

Bəzi kitabları mən elə kitabxanadaca oxuyurdum – evə bir mövzuyla bağlı çox kitab götürmək istəmərdim, bir kitabı da bir neçə dəfə götürməyə həvəsim olmurdu.

Elə bir hissəm vardı ki, hərəkətim kitabxana personalından kiminsə xoşuna gəlməyə bilər, buna isə heç cürə yol vermək olmazdı.

Bir dəfə bütün yayı, dəqiq nə vaxt baş verdiyini xatırlamıram, gecə-gündüz Afrikanı xəyal eləyərək keçirdim. Kitabxanadan çox

LATIN DİLİ

uzaqda, Rünmarödə idim. Hamıdan aralanıb xəyallara qurşandım, guya Mərkəzi Afrika ekspedisiyasına rəhbərlik edirdim. Saatlarla Rünmarödə meşədə dolanır, keçdiyim məsafəni təxmini ölçür və onu Afrikanın böyük xəritəsində, özümün çəkdiyim xəritəyə qeyd edirdim. Əgər müəyyən edirdimsə ki həftə ərzində 120 kilometr yol qət etmişəm, xəritəyə elə 120 kilometr yazırdım. Bu çox deyildi.

Əvvəl ekspedisiyanı Şərqi sahilindən başlamaq niyyətindəydim, təxminən Stenlinin başlanğıcından. Amma ən maraqlı yerlərə qədər məsafə çox uzundu. Ona görə də planı dəyişdim, qərara gəldim ki, avtomobillə Albert Nüansa qədər gedim. Və oradan da piyada öz ekspedisiyama başlayım. Bu halda yay bitənə qədər İturi meşəsinin böyük bir hissəsini gəzə bilmək üçün əlverişli imkan qazanacaqdım.

Beləliklə, XIX əsr ruhunda xərəkləri və başqa avadanlıqları olan ekspedisiya təşkil etdim. Eyni zamanda, az da olsa, başa düşürdüm ki, bizim dövrümüzdə bu cür səyahət üsulları köhnəlmiş sayılır. Afrika dəyişib. Britaniya Somalisində müharibə gedir, bu haqda xəbərlərdən bilirdim. Tanklar işə düşmüşdü. Əslində, bu, müttəfiqlərin qələbə qazandıqları ilk region (bunu mən, əlbəttə ki, qeyd eləmişdim), Həbəşistan isə BRT* işğalından azad olunmuş ilk ölkəydi.

Bir neçə il sonra mənim Afrika xəyallarım geri döndü, bu dəfə daha müasir və az qala əlçatan şəkildə. Entomoloq olmağa, Afrikada həşəratları tutmağa hazırlaşır, yeni səhralar açmaq əvəzinə, yeni növlər kəşf etməyi düşünürdüm.

1946-cı ilin payızında klassik gimnaziyaya qəbul olundum. Müəllimlər dəyişdi. Suvaqçı, Şeytan, Əfəl və başqalarının yerinə Filo, Fido, Körpə, Xala və Təkə peyda oldu. Əsas sonuncuydu. Çünki sinif rəhbərimiz idi və mənə mübahisə elədiyimiz vaxtlarda belə, etiraf eləməsəm də, ən çox təsir edən məhz o olmuşdu.

Bir il əvvəl, onda hələ Təkə bizim müəllimimiz deyildi, onunla dramatik görüşümüz baş tutmuşdu. Gecikdiyimə görə məktəbin dəhlizi ilə qaçırdım. Qarşı tərəfdən isə düz mənə doğru paralel sinifdən olan oğlan qaçırdı, dalaşqan və məşhur Q. Bir anlıq yerimizə mıxlanıb qalsaq da, davadan vaz keçmədik. Qəfil dayanıb-durmalar qəzəblə əvəzlənir, adətən. Biz isə dəhlizdə ikimiz idik. Q. fürsətdən istifadə edib mənə birinci vurdu, sağ əllə düz günəş kələfimə birini ilişdirdi. Gözüm qaraldı və döşəməyə yığıldım. XIX əsr romanlarındakı nərmonaziklər kimi şappadan bihuş oldum. Q. getdi.

Gözlərimə çökmüş zülmət dağılanda üstümə əyilmiş qaraltını sezdim. Vaysınan və ahəngdar bir səslə, az qala ümitsizliklə elə hey təkrarlayırdı: “Necəsən? Necəsən?” Səliqəli ağ saqqalın bəzədiyi xoşsima bir nəfər başım üstə dik durmuşdu. Tələsifadə eləyirdi sifəti.

Bu səsin və sifətin sahibi latın və yunan dilləri müəllimi həmin Per Venström idi, həm Pelle Levak, həm də Təkə.

Xoşbəxtlikdən mənə sorğu-sual eləmədi, müstəqil şəkildə hərəkət edə biləcəyim, görünür, onu artıq razı salmışdı. Kömək etmək istəyi və səmimi tələşinə görə məndə elə təəssürat yarandı ki, Təkə xeyirxah qəlbə malik bir adamdır. Aramızda konflikt başlayanda belə mən bu təəssüratı bütünlüklə xərcləmədim.

Hətta seziləcək qədər xəfif teatral, yetərincə dəbli görünürdü Təkə. Ağ saqqalla yanaşı, tünd, enli dövrələmə şlyapası və qısa çiyinliyi vardı. Bacardıqca az üst geyimi. Drakula yada düşürdü o saat. Uzaqdan gözəl, valehedici görünürdü, yaxından baxanda üzündə tez-tez bir köməksizlik sezmək olardı. Səsinə xas ahəngdar musiqili intonasiya qotland (Qotland – İsveçdə ada) danışıq tərzini müstəqil şəkildə təkmilləşdirməsinin nəticəsiydi.

* Berlin-Roma-Tokio, “ox” ölkələri

Oynaqların xroniki xəstəliyindən əziyyət çəkirdi Təkə və ona görə də bərk axsayırdı. Amma hərəkəti cəld idi. Sinfə gəlişi dramatik effektlərlə müşayiət olunurdu: qovluğa həməən kafedraya uçur, bir neçə dəqiqədən sonra onun bugünkü əhval-ruhiyyəsi hamıya məlum olurdu. Heç şübhəsiz, əhvalına hava ciddi təsir edirdi. Soyuq və aydın havalarda dərslər xeyli dərəcədə mehribanlıqla keçirdi. Aşağı atmosfer təzyiqi olan tutqun havalarda isə dərslər səssiz gərginliklə uzanır, hirsli bağırtılar qaçılmaz olurdu.

Təkə elə adamlardan idi ki, müəllimlikdən başqa bir peşəkar rolda təsəvvür eləmək mümkün deyildi onu. Üstəgəl, onu latın dili müəllimliyindən özgə bir sahədə də təsəvvür etmək praktik olaraq mümkünsüzdü.

Gimnaziya təhsilinin ikinci ili mən özüm də modernist şeirlər yazmağa başladım. Eyni zamanda əski poeziya da mənə çəkir, latın dili dərsləri müharibə, senator və konsullarla bağlı tarixi mətnlərdən Katull və Horatsinin şeirlərinə keçəndə məmnuniyyətlə Təkənin hakimi-mütləq olduğu həmin poetik dünyaya baş vururdum.

Şeir əzbərləmələr ibrətamiz idi. Məsələn beləydi: əvvəl şagirdlər, deyək ki, Horatsidən bir bənd oxumalıydılar:

*“Aequam memento rebus in arduis
servare mentem, non secus in bonis
ab insolenti temperatam
laetitia, morituri Delli”*

– Tərcümə elə, – Təkə əmr edirdi.

– Sakit qəlblə...əə...unutma ki, sakit qəblə...yox...sakit...ruhi sakitliyini ən çətin şəraitlərdə belə saxla, yoxsa...aaa...yox...amma xoş anlarda...xoş anlarda...aaa... hədsiz sevinməkdən...hm...diri sevincdən özünü qoru, Deli...

Havada pərvəriş edən əski Roma mətni beləcə yerə çırpılırdı. Amma növbəti anda, sonrakı bəndlə Horatsi latıncadakı ecəzkar poetik dəqiqliklə geri dönürdü. Aşağı triviallıq və ali gərginlik arasındakı bu cür eniş-yoxuşlar mənə çox şey öyrədib. Bu, poeziyanın şərti idi. Həyatın şərti idi. Forma (Forma!) vasitəsilə çox şeyi ucaltmaq olardı. Tırtıllar yox olurdusa, qanadlar gərilirdi. Ümidi itirmək olmaz!

Təəssüf ki, Təkə mənim klassik şeir şövqümü anlamadı. Onun üçün mən “40-cı illərin dəbində” anlamsız şeirləri məktəb jurnalında dərc edilən adı ara qarışdırıran idim, söhbət 1948-ci ildən gedir. Şeirlərimdə böyük hərfləri və durğu işarələrini görməyəndə o çox hiddətlənmişdi. Bu cür tiplər Horatsini qəbul edə bilməzdilər.

XIII əsr həyatından bəhs edən orta əsrlərə aid latınca mətn oxuduğumuz bir dərstdə mən onun gözündən lap düşdüm. Tutqun bir gün idi, Təkə də ağırlardan əziyyət çəkirdi, dəlilik tutmaları hər an baş verə bilərdi. Birdən o, ötəri tərzdə mətnə adı çəkilən Axsaq və Pəltək Erikin kim olduğunu soruşdu. Dedim ki, axmaq və sarsaqların uydurma şəhəri olan Qrönçöpinqin əsasını qoyub, mənim tərəfimdən bu, şəraiti yumşaltmaq üçün qeyri-iradi cəhd idi.

Bu dəfə Təkənin qəzəbi bir dərəcəyə qalmadı, həmin yarımili mən latın kursundan “xəbərdarlıq” almaqla bitirdim. Xəbərdarlıq valideynlərimə ünvanlanmış qısa bildiriş məktubundan ibarət idi; yəni onların övladı fənni mənimsəyə bilmir. Yazı işlərinə görə qiymətlərim əla olduğundan xəbərdarlığı latın dilinə yox, daha çox həyatıma aid etmək gərəkdirdi. Gimnaziyanın sonuncu sinfində münasibətlərimiz xeyli yaxşılaşdı. İmtahan vaxtı isə dostlaşdıq.

Təxminən elə o vaxtlar Horatsinin istifadə etdiyi iki poetik forma – sapfik və alkeyev ölçüləri mənim yazdığım poeziyaya da sirayət elədi. Yayda, imtahanları verəndən sonra mən sapfik ölçüdə iki şeir yazdım. Biri “Toronu mədh” adlanırdı ki, sonradan bəsit hesab etdiyim yerləri çıxarıb ixtisarla olan varianta “Toro üçün beş bənd” adını verdim. İkincisi “Yaxın qayalıqlar” kitabındakı “Fırtına” şeiri idi. Doğrusu, ilk kitabım çıxanda Təkənin yazdığım həmin şeiri oxuyub-oxumadığını bilmirəm.

Klassik şeir ölçüləri. Necə ağılıma gəlmişdi bu ideya? Yəqin, eləcə gəlmişdi. Çünki Horatsini də öz müasirim hesab edirdim. Rene Şar, Oskar Lörke və Eynar Malm kimi. O qədər safdı ki, ustalığı nişan verirdi ideya.

“HİSS EDİRƏM Kİ, EYNI VAXTDA İKİ YERDƏYƏM...”

Bu söhbət 7 aprel 1989-cu il tarixində, Tomas Tranströmerin ABŞ turnesi çərçivəsində İndianapolisdə, Batler Universitetindəki görüşünün sabahı günü baş tutub. Linda Horvatın mənzilində. Müsahibəni Tan Lin Nevill və Linda Horvat götürüblər. Müsahibə Filadelfiyanın “Painted Bridge Quarterly” ədəbiyyat jurnalında (№ 40-41, 1990) dərc edilib.

– Belə bir sual vermək istəyirəm. Tərcüməçilərinizlə bölüşdüyünüz, ortaq saydığınız ədəbi ənənələr varmı? Bu ənənələrə aidliyiniz və duyğularınızdan danışın. Mən tərcüməçilər deyəndə Blayı, Svensonu və Fultonu nəzərdə tuturam.

– Bəli, əlbəttə. Bu, geniş yayılmış ənənədir ki, onu poeziyada modernizm kimi də təsnif etmək olar. Amma xüsusi və nəşə başqa bir şey də ola bilər. Mənimlə maraqlanan ilk şair, həqiqətən, Robert Blay olub. Düşünürəm, bu ona görə baş verib ki, o da mənimlə eyni istiqamətə aid bir şairdi. Blay Norveçdə olub, skandinav şairlərini oxuyub, amerikalıları bizim təbiətə münasibətimizlə və bu mənada skandinav poeziyasına xas ənənəylə tanış etmək istəyib. Məsələn, Blayın “Qarlı çöllərdə sükut” kitabındakı mətnlər mənə olduqca yaxındır. Onun bütün şeirləri ruh etibarilə amerikalı poeziyasıdır, amma həmin mətnlərdə elə bir şey var ki, ilk oxuda onları özümünkü saymışdım. Odur ki, belə bir təcrübə adama şövq verir, səni sən kimi yazan bir şair çevirirsə, bu çox yaxşıdır, hamıya belə təcrübə qismət olmur.

Bəxtim gətirdi ki, mən İsvet dilini az da olsa bilən yaxşı şairlər çeviriblər, İsvet dili kimi kiçik, az yayılmış dillərlə bu heç də həmişə mümkün olmur. Adətən, sizi dil üzrə mütəxəssisə tapşıırırlar, onlar isə çox vaxt poeziyanı hiss etmir, poeziya ilə, adətən, maraqlanırlar.

– Sizin şeirləri o qədər çox tərcümə ediblər ki, bu sizin isveçcənizin təbiətini dəyişib və sizin diliniz ilk yazmağa başlayanda həmin dil deyil – ötən gecə belə deyilirdi. Bu nə qədər doğrudur?

– Hər halda, mən təmsil edən qadın mənə belə təqdim edirdi.

– Razısınız onunla?

– Mənim üçün bu şeyləri anlamaq çətindir, çünki bu şeylər tam olaraq şüurlu müstəvidə baş vermir. Hətta ən tənha yazıcının belə öz beynində oxucuları var. Bu sanki gözəgörünməz oxucu kütləsidir. Onun bundan hətta xəbəri də olmaya bilər, amma ağılının bir küncündə o oxucular var, mən həmişə hesab etmişəm ki, bu auditoriya ilk növbədə yaxın adamlardan, sizi yaxşı başa düşən insanlardan təşkil olunur. Amma indi, bir müddət keçəndən sonra bəxtiniz gətiribsə, başqa mədəniyyətə açılıbsınızsa və xaricdə oxunursunuzsa, həmin adamlar da sizin oxucularınızın bir hissəsinə çevrilirlər, təbii, sizə də təsir etməyə başlayırlar. Kədərlidir, amma bir xeyli çox yaxşı İsvet şairi var ki, İsvet dilinin strukturuna çox bağlı olduqlarından əsərlərinin tərcüməsi praktik olaraq mümkün deyil. Amma başqa şairləri çevirmək asandır. Bu, bütün dillər üçün belədir.

– Siz digər Şərqi Avropa ölkələrinin “qlasnost”la əlaqədar olaraq azadlıq təcrübəsini necə mənimsədiklərinizdən xəbərdarsınız?

– Bəli, bəli, əlbəttə. Bir ölkə var, Rumıniya, dünyada ən pis vəziyyət ordadır, indi tamam başqa istiqamətdə irəliləyir. Sovet İttifaqına daxil olan Estoniya, Latviya və Litva kimi Baltikyanı ölkələr bizim üçün xüsusilə vacib ölkələrdir. Mən Latviya və Estoniyada 1970-ci ildə olmuşam. O zaman tamamilə qapalı ölkələr idilər. Bəzən özünü erkən Qrem Qrinin qəhrəmanları kimi hiss edirsən. Bu ölkələr mənim üçün, əksər isveçlilər üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bizdə vaxtilə sərhədi keçmiş, Baltikyanı ölkələrdən qaçmış çoxlu insanlar var, orda baş verənləri biz çox yaxşı bilirik. İndi orda mühüm dəyişikliklər baş verir, son illər daha çox, xüsusən ötən il və keçən ay.

– Mən yenə auditoriya, oxucu məsələsinə qayıtmaq istəyirəm. Bizdəki poetik auditoriya haqqında nə düşünürsünüz? Məndə elə təsəvvür var ki, bu auditoriya özünəqapalı və ürəkəkdir. Sanki bir şair həmişə başqa bir şair və poeziya öyrənən tələbələr üçün yazır. Maraqlıdır, İsvetdə də belədir?

– Fərqli bundadır ki, sizdə şeir oxuları, oxucularla görüşlər universitetlərdə, bizdə isə daha çox kitabxanalarda baş tutur. Hərçənd siz, deyək ki, İndianapolis kimi yerə gəlsəniz, əlbəttə, böyük ehtimalla kitabxanaya gedəcəksiniz. Kitabxanada

isə yaş və təhsil səviyyəsi müxtəlif adamlara rast gələ bilərsiniz.

– *Yəni auditoriya daha qarışıq və genişdir?*

– Bəli. Orda gənc insanlar var, bir-birlərinə dəstək olurlar. Böyük ehtimalla onlar özləri də şeir yazırlar və belə görüşlərə gedəcəklər də. Amma Uppsala kimi şəhərlərdə auditoriyalar müxtəlif yerlərdən gəlmiş, ola bilsin, çox tənha, şeir oxumaq xoşbəxtliyi nəsbil olmuş adamlardan ibarətdir, əlbəttə, hamını nəzərdə tutmuram.

– *Amma onların heç də hamısı tələbə və müəllim deyillər.*

– Bəziləri. Əlbəttə ki, bizdə də universitetlərdə görüşlər olur, amma bu, tədris prosesinin tərkib hissəsi kimi təşkil edilmir, çünki tələbələrin öz klubları var. Başqa hansı fərqlər var? Deməliyəm ki, İsveç auditoriyası öz hissini könülsüz büruzə verir, belə öyrəşib. Onlar bir qayda olaraq sakitcə oturlar, sifətləri heç bir emosiya ifadə eləmir, nə ah çəkir, nə gülür, nə də qışqırırlar. Onlar hesab edirlər ki, hissələrini büruzə verməmək yaxşı davranışdır. Bəzən bu, adamın qanını qaraldır. Başa düşə bilmirsən, onlar darıxır, yoxsa kefləri kökdür. Burda reaksiyalar daha açıq büruzə verilir. Amma ABŞ-da bölgələrə görə vəziyyət dəyişir. Orta Qərbdə, yəqin ki, reaksiyalar daha az emosionaldır.

– *Səhv etmirəmsə, sizin ilk kitabınız iyirmi iki yaşınız olanda dərc edilib. Maraqlıdır, o vaxtdan bu yana “müxtəlif formalaşma mərhələləri keçmişiniz” kimi bir duyğunuz varmı?*

– Ümid edirəm ki, belədir (gülür), amma fikir yürütmək çətindir. Adətən, hər yeni kitabın nəşrindən sonra tənqidçilər deyirdi ki, onlar bu kitabı artıq oxuyublar və mən çox astagələm, çox gec inkişaf edirəm. Onlar yeni kontinum tapırlar. Mənim ilk kitabıma baxırlar və son kitabla oxşarıqları müəyyənləşdirirlər. Amma mənim üçün fərq böyükdür.

– *Sizin “Seçmə şeirlər”inizi oxuyanda hiss etdim ki, “şeirləriniz zamanla daha da mürəkkəb olub” sualını da bu səbəbdən verirəm.*

– Söylədikləriniz, bəlkə də, dil baxımından həqiqət ola bilər, amma ilk başlanğıcda mən daha mürəkkəb yazırdım. Bunu tərcümədə hiss eləmək olmur, ilk şeirlərim daha yığcam idi, mən ənənəvi ölçülərdən indikindən daha çox istifadə edirdim. Fikrimcə, bu əvvəlki şeirləri tərcümə etmək daha

çətindi. İngilis tərcümələri sadələşmiş variantlardı. Sonrakı şeirləri isə tərcümə etmək, ən azı, dil baxımından asandı. Bu bir fərqi... Forma və məzmun barədə danışmaqdan acığım gəlir, amma gəlin buna cəhd edək (gülür). Mənə görə sonrakı şeirlərim məzmun cəhətdən daha mürəkkəbdir, çünki onlar daha böyük təcrübəni ifadə edirdi. İndi əlli yeddi yaşım var, iyirmi iki yaşlı gəncə əlli yeddi yaşlı adam arasında fərq çox böyükdür. Bütöv bir ömür, cəmiyyət, bütün bu şeylər istər-istəməz əks olunub sonrakı şeirlərdə. İlk kitab nəşr olunanda isə gənc idim, təbiət və uşaqlıq mövzuları ilə çox bağlı idim. Ətraf dünyaya baxış məhdud idi. İndi isə mənim şeirlərimdə bütün yaşantım, ömrüm boyu nələrdən keçdiyim əks olunub.

– *Şeirlərinizin cəlbedici tərəflərindən biri sizin ümumi erudisiyanızın genişliyidir. Dünyanın aqoniyə etməsi kimi duyğunuz mənə də sirayət edir. “Oktyabrda təsvir” şeirində göbələklərin köməyə çağırın əlin barmaqları olması, bu obraz məni sarsıtdı. Mən sülhə, əmin-amanlığa böyük ehtiyac olduğunu çıpaqlığı ilə sezdim. Amma sizin şeirləri əsla siyasi şeirlər saymaq olmaz, onlar insani-dirlər. Bir az aydınlıq gətirərdiniz...*

– Siz xoşagələm şeylər söyləyirsiniz, amma sözünüzü kəsməyə cəhd edəcəm (gülür)... Bəli, uşaqlığım İkinci Dünya müharibəsi zamanına təsadüf edir, bu mənim üçün ciddi təcrübədir. Düzdür, İsveç öz neytrallığını saxlamışdı, amma Norveç işğal olunmuşdu, Danimarka işğal olunmuşdu, İsveç azad olsa da, təklənmiş, təcrid edilmişdi. Cəmiyyətimiz iki yerə bölünmüşdü, bir qism müttəfiqlərin, bir qism almanların tərəfində idi. Bu hədsiz gərginliyi, uşaq olsam da, hiss edirdim. Valideynlərim boşanmışdılar, mən anamla yaşayırdım. Yaxın qohumlarımız vardı, onlar qatı Hitler əleyhdarları idilər, mən də müttəfiqlərin mübariz tərəfdarı. Professora oxşayan balaca uşaqdım, uşaqlar necə olmalıdırsa, əsla o cür deyildim.

Daima adamlara mühazirə söyləyirdim. Qəzet oxuyur, müharibənin gedişatını diqqətlə izləyirdim. Arzum tədqiqatçı olmaqdı. Livingston və Stenli sevdiiyimiz qəhrəmanlar idi. Onlara oxşamaq istəyirdik. Xəyalən həmişə Afrikaya, dünyanın müxtəlif yerlərinə səyahət edirdim. Əslində isə Stokholmdan kənara çıxmırdıq, yalnız yayda arxipelaqa, adalara gedirdik ki, oraları da cənnət

hesab edirdim. Mühəribədən sonra, əlbəttə ki, xaircə getmək, dünyanı görmək hissi yarandı məndə. Anam bütün ömrü boyu ölkədən kənara çıxmamışdı, amma mən istəyirdim. 1951-ci ildə məktəb yoldaşım İsləndiyaya getdik. Bu məndə dərin iz buraxdı. Qayıdanda isə mən kasıb sayılmasam da, tamam-kamal pulsuzlamışdım. 1954-cü ildə ilk kitabım çap olundu və mükafat aldım. Pulumu Şərqi – Türkiyəyə səfərə xərclədim. Yaxın Şərqi, xüsusən Türkiyə o dövrdə əsl turizm ölkəsi deyildi. Bu, əsl macərə idi mənim üçün. İndi gənc adamlar eynən mənim kimi kürəklərində asma çanta səyahət edirlər və indi bu, çox rast gəlinən bir şeydir. Dünya ilə tanışlıq mənim üçün vacib bir təcrübə oldu. İkinci kitabımda o dövrə aid bir neçə şeirim də var: “Siesta”, “Günorta saat üçdə İzmir”. 1954-cü ildə mən Türkiyə, Yunanıstan, İtaliya və Yuqoslaviyada olmuşam. 1956-cı ildə isə Mərakeş, İspaniya və Portuqaliyada. O vaxtdan daima səyahət edirdim. İndi isə yalnız konkret məsələ üçün və yalnız dəvət alanda harasa gedirəm. Siyasətlə ciddi şəkildə maraqlanıram, amma ideoloji deyil, sırf insani baxımdan.

– *Sizin şeirlərinizi oxuyanda elə təəssürat yaranır ki, sanki özünüz barədə qərrib yolçu, səyyah kimi düşünürsünüz. Amma siz İsveçdə dərin kök atmısınız, bura, onun təbiətinə, havasına bağlısınız...*

– Mən landşaftla, növlərlə, təcrübə ilə bağlıyam...Siz havanı xatırlatdınız. Hava bizim üçün, şeir yazan adamlar üçün çox vacibdir, həm də İsveçdə hamı üçün.

Biz ucqar Şimaldayıq, amma Qolfstrimə görə iqlim kifayət qədər mülayimdir. Burada çox qərrib işıq var. Bu cür işıq dünyada yalnız arktik zonalara xasdır. Yayda büsbütün işıqlı, qışda isə qatı qaranlıq.

– *Hə, uzun sürən qaranlıqlar. Sizin yay ilə bağlı bir neçə gözəl şeiriniz var. Yay, yaydakı azadlığı dərinləndirən hiss edən və hiss etdirən şeirlərdir. Az əvvəl söylədiniz ki, gənclik dövründə sizin üçün əsas məsələ ətraf mühit olub, İsveçin təbiəti ilə sıx bağlı olmusunuz. Şeirlərinizdə mənə heyran edən keyfiyyətlərdən biri də budur ki, struktur etibarilə onlar daxilə, iç dünyanın mövzularına yönəlikdirlərsə də, baş verən hadisələrin çoxu hansısa məkanlarda cərəyan edir, onlarda*

əvvəlki kimi ətraf həyatdan çox şey var. “Vermeyer” şeiri azsaylı şeirlərinizdəndir ki, düz yadımda qalıbsa, siz qapalı məkanda, studiyada, tavernadasınız. Lakin bir başqa şeirinizdə, deyəsən, “Elegiya”da, siz otağa daxil olursunuz və diqqətiniz də o dəqiqə otaqdan kənardakı məkanlara, pəncərəyə, oradan küçəyə, xiyabana və oradakı hərəkətə istiqamətlənir, cəmlənir. Bu barədə danışın, zəhmət olmasa. Məni təəccübləndirən bu oldu ki, marağınız daxili dünyayadırsa da, dərkətmə, qavrayış ətraf dünyaya istiqamətlənir.

– Ola bilsin ki, mənim ilhamım bu cürdür, hiss edirəm ki, eyni vaxtda iki yerdəyəm...Yaxud anlayıram ki, qapalı görünən bir yerdəyəm, amma həqiqətdə isə həmin yer açıqdır. Bir sözlə, qarışıq məsələdir, bu mənə yazmağa məcbur edən bütün ilhamım, coşqumla bağlıdır, yəqin.

– *Bir də, maraqlıdır, sizin getmək kimi tələdən, solipsizmdən, özgələşmədən, soyuqluqdan qaçışınız mənə üçün çox maraqlıdır... Bu necə mümkün olub, təhsilinizlə bağlıdır?*

– (uzun pauza) Mənə çox yaxşı anam olub (gülür).

– *Bu cavabı verəcəyinizi gözləyirdim.*

– Biz çox yaxın idik. O, ibtidai sinif müəlliməsi idi. Bir də mənə çox gözəl nənəm və babam vardı, gəmi kapitanı və onun xanımı. Çox qoca və çox yaxın idilər. Həmişə ən yaxın qohumlar tərəfindən hərtərəfli dəstək hiss olunurdu. Eyni zamanda mən yalnızca həyatı yaşayırdım. Evin tək uşağı idim və hər cür marağım təqdirə qarşılınır, müdafiə olunurdu. Məncə, adətən, balaca oğlan uşaqları fərqli maraqları varsa, valideynləri tərəfindən öz maraqlarından əl çəkmək istiqamətində tərbiyə edilir, valideynlər istəyir ki, uşaqları hamı kimi olsun, oynasın, qaçsın və sair və ilaxır.

Uşaq ikən böyüklerin mənəmlə özümün hiss etdiyim kimi yetkin adam yerinə, uşaq kimi yersiz davranmaları mənə çox toxunurdu. Mənəmlə uşaq kimi davranırdılar və bu mənə incidirdi. Amma yaxınlarım, onlar mənə üçün ən vacib adamlardı, şəxsiyyətimi təyin edən həmin keyfiyyətlərə səbirlə yanaşırdılar. Məktəbdə, əlbəttə, çətin idi mənə. Bəzi müəllimlərimi çox sevirdim, bəzilərinə isə heç sevmirdim. Ümumiyyətlə isə, uşaqlığım çox çətin olmasa belə, asan da keçməyib. On bir,

on iki yaşım olanda həşəratlara hədsiz maraq göstərməyə başladım. Biologiya mənim üçün həmişə xüsusən vacib olub. Cücüləri, əsasən böcəkləri toplamağa başladım, kiçik kolleksiyam da vardı. Həmişə əlimdə kəpənək toru küçədə gəzirdim.

– *Şeirlərinizdə çoxlu kəpənək var, amma böcəklər və başqa həşəratlar elə də çox deyil.*

– Düşünürəm, bir böcək olmalıdır. “Elektrik dirəyində günün altında bir böcək oturub, qanadları mütəxəssisin topladığı paraşüt kimi səliqəli yığılıb” (söhbət rus dilinə “Tala”/ “Lesnaya proqalina” kimi tərcümə edilən, orijinalda “aydınlanma, təmizlənmə” mənalərini verən “Gləntan” şeirindən gedir – S.B.). Burda bir böcək var! Ümumiyyətlə isə, belədir, əgər siz böcək yığa-yığa təbiətdə baş verənləri seyr edirsinizsə, demək, çox xoşbəxt bir həyat yaşayırınsınız. Məncə, bu, Linneydən başlanan bir İsveç ənənəsidir. Təbiət nəinki müxtəlif əhvali-ruhiyyə doğurmaq gücündədir, o həm də tədqiqat üçün bir məkandır. Balıqulağılar, böcəklər, quşlar – təbiətin bu gözəllikləri mənə uşaqlıqdan tanışdır. Əlbəttə, mən bütün bunları gözəllik kimi dərk etmirdim, eləcə özümü tədqiqatçı, alim sayırdım (gülür). Amma hər necəsə, bu gözəllik mənim həyatımda bütün hallarda var idi.

– *Sizi başqa nə maraqlandırır?*

– Tarixlə çox maraqlanırdım. Xeyli tarix kitabı oxumuşdum və elə indi də oxuyuram. On üç, on dörd yaşım olanda isə musiqi mənim üçün olduqca vacib bir şeyə çevrildi. Musiqiyə marağım fanatikcəsinə idi, bunu indiyə qədər saxlayıram.

– *Siz ifa edirsiniz?*

– Hə...baxdım, amma burda fortepiano yoxdur.

– *Maraqlıdır, şeirləriniz üçün bu qədər parlaq obrazları necə tapırdınız?*

– Obrazlar öz-özündən yaranır, bədahətən gəlirlər, adətən. Amma mən şeir üzərində çalışanda onları oxucular üçün daha anlaşılıqlı hala salıram. Bu, yuxu kimidir, daim görürsən, daim öz-özünə gəlir.

– *Yuxularınızla əlaqə yaratmağa çalışırınsınız?*

– Arada. Çox şey görürəm yuxuda. Amma tez də unuduram.

– *Yəni onları yazmaq, kağıza köçürmək üçün gecə qalxmırınsınız?*

– Yox, belə vərdişim yoxdur, mən yatmaq istəyirəm (gülür). Amma elə də olub yuxular qızgın və ardıcıl görülüb və sonra da şeirə çevrilib.

– *Bəzən obrazlar konkret yaşantılarla bağlı olur, belə olan təqdirdə siz onların üzərində başqaları üçün də anlaşılısın deyə, çalışırınsınız?*

– Hərdən. Hərdən obraz bir bütöv kimi gəlir, bir mərkəz ətrafında cəmlənir və konkret, real olaraq ona məxsus sözlərlə ifadə oluna bilir. Bəzən isə obraz sözsüz doğulur və gəlir ki, bu halda lazım olan sözləri tapmaq tələb olunur.

– *Onda belə çıxır ki, sizin işiniz şüuraltı proseslərlə bağlıdır, nəinki “mən indi oturacam və şeir yazacam” klişesi ilə.*

– Əlbəttə. Hər şey içəridə baş verir. Şüuraltıda. O, hər şeyin mənbəyidir. Mənim içdən, dərindən gələnlərlə fərqli əlaqə imkanlarım var, amma heç vaxt özümə hər hansı bir şeyi “yaz və ya yazma” əmri vermirəm. Buna cəhd etmişəm. Azyaşlı məhbuslar həbsxanasında psixoloq kimi çalışanda ordakı təcrübəm barədə çox iddialı bir şeir yazmışdım. Amma razı qalmamışdım, bu şeiri ambisiya doğurmuşdu. Axırda həbsxanadakı o bədbəxt oğlanlar barədəki şeirdən bir neçə misra saxlayasım oldum. “İşin sonunda” adlanır həmin şeir.

– *İşin qaynar vaxtı*

vəhşi təbiət üçün vəhşicəsinə darıxırıq, yalnız telefon xətlərinin zərif sivilizasiyası dirək sancdığı səhra üçün”.

Həbsxana barədə həmin uzun, ciddi və çox iddialı şeirdən yalnız bu misraları saxladım (həmin şeirin ardı yazılsa da, görünür, müəllif ilk variantdan söz açır – S.B.). Odur ki, nə yazıb-yazmamaq qərarını, həqiqətən, mən vermirəm. Şeir özü doğulmalıdır.

– *Sizə xüsusi bir hal, əhval-ruhiyyə gərəkdirmi yazmaq, yaxud şeirin gəlişi üçün?*

– Bu heç vaxt asan olmur, amma əgər baş verirsə, onda bunu şıltaq, eyni zamanda ciddi hal adlandırmaq olar. Siz oyunla iddialarınızın arasında tarazlıq vəziyyətində olmalısınız, bu vəziyyəti əldə etmək çox çətin mümkün olur. Bir də vaxtınız çox olmalıdır. Mən isə bu vaxta sahib deyiləm.

Əlbəttə, əgər mənim müvafiq keyfiyyətlərim olsaydı, mən otel otağında heç nə etmədən bütün günü oturardım. Və deyərdim ki, sadəcə,

oturmuşam və heç nə eləmirəm. Amma bunu edə bilmirəm. Dəvətlər gəlir, görüşlər təşkil olunur, çağırırlar və sair və ilaxır. Təyyarədə mən yalnız darıxmaqla məşğul oluram, ya da qorxuram, yaxud yazmaq üçün tələb olunan əhvalım olmur. Qatarlar daha yaxşıdır. Uzaq gedən qatarlar.

– *Bir də avtomobillə getmək. Sizin bir neçə belə şeiriniz var.*

– Hə, amma mənim maşınlara münasibətim heç də birmənalı deyil. Hətta, belə demək olar ki, mən maşınların əleyhinəyəm, çünki onlar çoxlu başqa şeyləri dağıdırlar. Digər tərəfdən, maşını olmaq çox gözəldir. Onunla təbiətin qoynuna səyahət eləmək olar.

– *Nəsrə yazılan şeirlər, mənsur şeirlər barədə fikrinizi öyrənmək istəyirəm. Mən onları xoşlayır, hətta özüm də yazıram. Amma çoxları onları sevmir, vecsiz hesab edirlər. Sizin bu mənada şərhlər necədir, adi şeir formalarında yazma bilmədiyiniz nəyi mənsur şeirdə yazma bilərsiniz?*

– Belə götürsək, bu, Avropa, xüsusən Fransa üçün əski ənənədir. Mən 1940-cı ilin sonlarında şeir yazmağa başlayanda vacib kitablardan biri “On doqquz müasir fransız şairi” antologiyası idi ki, burda da Rene Şar, Eliade Reverdi və başqalarının mənsur şeirləri vardı. Odur ki, mənim üçün burda yeni heç nə yoxdur. Olduqca istedadlı məktəb yoldaşım 30 yaşında bir kitab nəşr elətdirdi. Maks Jakovu xatırladan, yabanı sürrealistik poetik proza, mənsur şeirlər toplusu idi. Mən həmişə bu sayaq nəsrə tanış olmuşam, lap əvvəldən. Amma öz mənsur şeirlərimdən ibarət kitab bir xeyli gec nəşr olundu. Bir şeiri xatırlayıram, “Kitab şkafi” adlanırdı. Anam vəfat etmişdi, onun mənzilinə gəlişim, kitab şkafi qarşısında dayanmağım barədə idi şeir.

– *İfadə imkanları baxımından şeir və nəsr arasında fərq nədədir?*

– Mən, adətən, qarşımda şeir, ya nəsr olduğunu ilk baxışdan müəyyənləşdirə bilirəm. Mənim son, iki həftə əvvəl çap edilən 17 şeirimdən ikisi nəsrə yazılıb. Onlardan biri, “Badelundda bülbül” şeiri “Seçilmiş şeirlər”ə də daxil edilib. İkincisi “Madriqal” adlanır, dünən onu oxuyurdum. İkisi də çox qısa şeirlərdir. Nəsrə yazılmış şeirlər sizə azadlığın xüsusi növünü bəxş edir. Bu məsələdə Blayla paralel aparmaq olar. O

öz mənsur şeirlər kitabını təxminən mən onları yazmağa başladığım vaxt nəşr etmişdi. İkimiz də Frensis Ponjla maraqlanırdıq. Ponjun şeirlərinin əşyaları və təbiəti yaxından və intensiv görmə kimi səciyyəsi var. Onun şeirləri ilhamlandırır, hərçənd Ponj kimi yazmağa heç bir lüzum yoxdur. Biz onun şeirlərinin mütaliəsi zamanı, çox güman, eyni hissləri keçiririk. Xüsusi bir azadlıq, təfərrüatlara varma və uzaqlaşma.

– *Siz öz mənsur şeirlərinizi redaktə edirsiniz, yaxud təkrar-təkrar onların üzərində işləyirsiniz?*

– Bəzən hə. Bir şeirim var, mən onun üzərində illərlə işləmişəm. “Mənfi dərəcə” (“Donma dərəcəsi” – S.B.) (oxuyur):

“ Biz bizi sevməyən axşam qonaqlığındaydıq. Nəhayət ki, qonaqlıq maskasını yerə salır, necə varsa, elə də görünür: çeşidləmə stansiyası. Dumandakı relslərdə donmuş nəhənglər. Vaqon qapılarına təbəşirlə nəsə cızma-qara edilib. Bunu dilə gətirmək olmaz, burda susdurulmuş böyük zülm var...”

– *Bu, məktəb avtobusunu bir yerdə gözləyən uşaqlarla bitən şeirdir? Bu şeir çox xoşuma gəlir.*

– Hə, bu şeiri Çin şairi Bey Do çox bəyəniirdi.

– *Çin öz landşaftı ilə bu şeiri çox xatırladır, çox donuq, minimalist və praktik. “Ayaq üstə” şeiriniz də mənim sevdiyim şeirlərdəndir, xoşbəxtlik və yüngüllük doludur bu şeir.*

– Erkən dövrdə yazdıqlarımdandır, ruhuna görə sənədlidir. Onda uşaqlarımız balaca idilər, yay idi, cücələrimiz də vardı (nitqi aydın deyil). Hərdən fikirləşirəm ki, o dövrə qayıtmaq lazımdır.

– *Bəhs olunan hadisələr sizin Baltıkdəki əski ailə evində baş verirdi, səhv etmərəmsə?*

– Bəli, bu şeirdə əsrin əvvəllərinə aid şlyapa da var. Doğrudur, (şeiri oxuyur): “Bir anlıq dondum, toyuğu tuta bilmişdim, ayaq üstə əlimdə toyuq durmuşdum. Təəccüblüdür, o sanki diri deyildi, daşlaşmışdı, qurumuşdu, 1912-ci ilin həqiqətlərini anladan lələkli qadın şlyapası...” Belə bir şlyapa bizim evdə, doğrudan da, vardı (gülür).

– *Sizin uşaqlarınız üçün də o “mavi qəsr” eyni dərəcədə əzizdir, ya onlar özgə nəqli təmsil edirlər deyər, başqa fikirdədirlər?*

– Onlarcün də əzizdir. Eynən. Yaşları artdıqca daha çox qiymətləndirirlər. Böyüyünün 28 yaşı var, kiçiyi 24 yaşındadır. Adaları sevir. Odur ki, oranı satmayacaqlar deyər, indi çox rahatam.

– *Toxunmadığımız məsələ şeirlərinizə dinin təsiri mövzudur. Mən şeirlərinizdə mənəvi impuls hiss etsəm də, onlar hər hansı dinə, ruhaniyyətə bağlı deyillər. Uşaqlıqda dinlə əlaqəniz olubmu?*

– Bəli, bu yenə anamla bağlı olub. O, çox... dindar...yox, elə deməyim, çünki onun ciddi və köhnədəbli bir qadın kimi təsəvvür edilməsindən ehtiyatlanıram. O belə deyildi, bilirsiniz, necəydi, o, uşağa oxşayırdı və Allahla xoş bir əlaqədə idi. Sözün ən yaxşı mənasında dindar idi. Əlbəttə, mən uşaq olanda hər şeyə skeptik yanaşırdım. Təbiyyat elmlərinə hər şeyin mexaniki yozulduğu XIX əsr ruhunda bir inamım vardı. On beş yaşım olsa da, konfirmasiya edilməmişdim, tay-tuşlarım edilmişdi amma. Mən imtina etmişdim. Çünki buna inanmırdım və anam tərəddüdlərimi qəbul etmişdi. Amma bir neçə il sonra mən dinə çox bağlandım. Konfirmasiya vaxtı dinə inanmırdım, sonra isə inandım. Bu hisslər zaman keçdikcə formalaşır. Kilsə ilə çox az bağlıyam. Binalar, onların yaratdığı hisslər xoşuma gəlir. Tez-tez kilsəyə baş çəkirim. Amma, belə deyək, sosioloji mənada kilsə üzvü deyiləm. Əgər hər hansı bir dini qrupu seçməli olsaydım, onda kvakerləri seçərdim. Amma İsveçdə bu, çox elitar qrupdur, ora düşmək üçün az qala müqəddəs olmalısən. Mən ora düşmək istəyirəm. O mənada ki, bəzi cavablar almaq istəyirəm.

– *Psixologiya sizin üçün dini əvəz edirmi?*

– Deməzdim. Çox mürəkkəb sualdır. Psixologiya dinə bəzən çox yaxın olur, amma bu, psixoloqdan asılıdır, onun hadisələrə və əşyalara necə baxmasından. XX əsrin psixoloqları dinə şübhəylə yanaşır, öz müdafiələri üçün xeyli dəlil gətirirlər. Amma bəziləri elə deyil. Mən Yunq ardıcılığını nəzərdə tuturam. Onlar dinə münasibətdə daha açıqdırlar.

– *Siz bu məktəbin ardıcılısınız?*

– Yox, deməzdim, mən heç bir məktəbə aid deyiləm. Çox eklektikəm, eyni vaxtda müxtəlif şeyləri qəbul edirəm. Təbii ki, müəyyən təsirlər var. Yunqun ideyaları havada uçur.

– *Şeirlərinizdə “ego”nun yeri maraqlıdır. Demək istəyirəm ki, “Mən”ə gəlib çıxınca az şey oxumadım.*

– Hə, düzdür, birinci kitaba münasibətdə söylədikləriniz doğrudur. Əvvəl-əvvəl, doğrudan da, “mən”i yazmağa, istifadə etmək ehti-

yatlanırdım. Amma sonradan, ikinci kitabdan etibarən o özünü getdikcə daha çox bürüzə verməyə başladı. Bu o demək deyil ki, birinci kitabda “mən” yoxdur, sadəcə, özümdən danışanda utanırdım. Çox vaxt “o”dan istifadə edirdim (gülür). “O, sevgilisi ilə görüşdən sonra üzəşığı küçəyə gedəndə hava uçuşan qar dənəcikləri ilə dolmuşdu” (“Do major”). Burdakı “o” mənəm, aydındır. İndi “mən”i ürəklə istifadə edirəm. Əvvəl çox görünmək arzusunun olmaması ilə bağlı idi bu. İndi fikirləşirəm ki, “mən”i istifadə etmək daha ədalətli, təmiz mövqedir. Hər necəsə, əvvəl-axır sən öz şəxsi təcrübəndən çıxış edirsən.

(Batler Universitetində oxucu seriyaları şöbəsinin müdiri Fren Kuinn və İndianapolis Ədəbiyyat Mərkəzinin direktoru Cim Pauell müsahibənin sonuna doğru gəlirlər).

– *Bir məsələ də var. Ötən gecə siz Uppsaladakı yaradıcılıq qrupundan danışdınız, dediniz ki, belə bir qrup yaratmışınız, amma indi şübhələriniz, tərəddüdləriniz var.*

– Bədii yaradıcılığın tədrisi ilə bağlı mənim duyğularım bir qədər iddialıdır. Hesab etmirəm ki, müəllim sizə şeir yazmağı öyrədə bilər. Bu fikrin özündə qəribəlik var. Ancaq müəllim elə ab-hava yarada bilər ki, bir-biri ilə dost və eyni zamanda bir-birinin ciddi tənqidçisi olan tələbələr özlərində bədii vərdişləri inkişaf etdirə bilərlər. Bunu şəxsi təcrübəmdən deyirəm. Mən də eyni yolu keçmişəm. Dostlarım vardı, yazırdılar, bir-birimizin ilk oxucuları idik, yazdıqlarımıza həm dostca, həm də oxucuların gözü ilə baxa bilirdik. Cavan vaxtı ilham insanı elə çuğlayır ki, oxucunun da eyni hissləri keçirəcəyini anlaya bilmirsən. Ona görə də oxucularla birbaşa görüşlər çox vacibdir, çünki onlar öz fikirlərini bildirirlər. Problem ondadır ki, mətnə çevrilən hər şey həmin mətnə başqa tərəfdən, soyuq başla və nəzərlərlə, çoxsu və ilhamdan xəbərsiz baxan oxucuya tam aydın olmalıdır. Bu məsələ əvvəl-əvvəl gənc şairi heyretləndirir, çünki başqalarının da onun kimi ilhamlanmasını o, təbii hesab edir. Dostlardan və dostca yanaşan, eyni zamanda ədalətli olan adamlardan öyrənmək mümkündür. Amma eyni münasibəti müəllimdən eşitmək və ondan öyrənmək çox vaxt mümkün olmur, çünki müəllim

ŞOBERTİANA

I

– sizin tabe olduğunuz nüfuzdur, avtoritetdir, burda dostluq yoxdur. Görünür, özünüə bərabər olanlardan öyrənmək lazımdır. Müəllimin borcu ab-hava yaratmaqdır. Və bütün tamaşanı, səhnəni ilhamlandırmaqdır (gülür).

– *Gənc vaxtı bərabər olduğunuz, çalışdığınız dostlarınızla əlaqəniz varmı?*

– Var, amma yaşlaşdıqca bəzi pis şeylər üzə çıxır. Məsələ budur ki, dostların bəzisi artıq yazmır. Bəzilərinə isə publika əhəmiyyət vermir. Mən isə indi çox məşhürəm və bu, görüşməyimizə, əlaqə saxlamağımıza ciddi əngəl yaradır. Adi insanlar kimi görüşəndə heç bir problem yoxdur, amma elə ki yazıçılıq yada düşür, hamımızın bərabər olduğumuz, coşqulu olduğumuz o dostluq havası dağılıb gedir. Otuz beşdən sonra iyerarxiya başlayır, bu isə ən pis şeydir, bəlkə də.

– *Hesab edirsiniz ki, onlara sizin əsərləri oxumaq və tənqid eləmək, eyni zamanda bir nüfuzlu ədəbiyyatçı kimi sizin tənqidinizi eşitmək ağır gəlir?*

– Mən bu məsələlərdən uzağam. Həyat yoldaşım mənim ən yaxşı tənqidçimdir. O məni elə yaxşı tanıyır ki, hər hansı kiçik saxtılığı belə o saat hiss edir. Bir də tərcümə prosesi bəzi şeyləri faş edir. Bəzən isə mən özüm səhvlərimi görürəm, amma onda da gec olur (gülür).

– *Çap olunandan sonra şeirlərinizi redaktə edirsinizmi?*

– Yox, İsveç dilindəki nəşrlərdən sonra yox. Amma bəzi jurnal nəşrləri kitaba başqa cür salına bilər.

– *Yeytsi xatırladım. Ölüm yatağında bütün yazdıqlarını yenidən düzəldir, köçürdüdü.*

– Yox, yox, əsla. Köhnə şeirlər keçilmiş yollardır. Mənim həтта çoxdankı, məndən çox uzaq olan şeirləri oxumağa belə həvəsim olmur.

– *Robert Blay bu yaxınlarda çıxan “Seçilmiş əsərlər”ində bir xeyli əsərini dəyişmişdi. Sizin belə bir fikriniz olubmu?*

– Məncə, çox pis fikirdir (gülür).

– *Yandırmaq necə? Borxes əvvəlki əsərlərini yandırır.*

– Yandırmaq normaldır (gülür). Amma iyirmi beş il əvvəl yazdığını yenidən yazmaq – bu, ağılsızlıqdır.

Nyu-York ətrafında elə bir yer var ki, axşamüstülər ordan baxanda səkkiz milyon adamın pəncərəsini görmək olar eyni zamanda.

Orda, uzaqda nəhəng şəhər – uzun parıltılı qar topasına bənzər, dolan-dolanbac qalaktikadır kənardan baxanda şəhərin bir adı.

Bu qalaktikanın içində yoldan ötənlər, dilənənlər, vitrinlər,

iz qoymayan çoxlu çəkmələr, bar masalarında sürüşən fincanlar.

Örtülən lift qapıları, divara dırmanan ehtiyat pilləkənlər,

avtomat kilidlərin arxasındakı səs-küylü danışqlar və kəlmələr.

Yeraltı vaqonlarda, şütüyən katakombalarda çuvaltək düşən mürgülü adamlar.

Statistikasız da bilirəm, burdan uzaqda bir otaqda Şuberti ifa edirlər,

və həmin səslər bütün başqa şeylərdən daha vacibdir kiminçünsə.

II

İnsan beyninin hüdudsuz genişliyi yumruq boydadır, sən demə.

Apreldə qaranquş qayıdır öz ötənlik yerinə, eyni kilsə anbarının navalçasının altındakı yuvasına.

Yolçuluğa Transvaaldan başlayır, ekvatoru keçir, iki qitəni qət edir,

bu azman genişlikdə itməkdə olan nöqtəyə doğru dübbədüz səyahət edir.

O isə bütöv bir ömrün səslərini simli kvartetin çıxardığı

sadə akkordlara yerləşdirir; o bu səs axınıni iynə ulduzundan

keçirməyə müvəffəq olur; o, şişman gövdəli vyanalı cənab –

dostları onu “Göbələk” deyə çağırırlar, adətən,